

A szóra bírt egyetemesség

JÓKAI ANNA: MENNYBŐL AZ EMBER

Vegyes típusú megnyilatkozásokból összeállított gyűjtemények között ritka az ennyire tisztázott szemléletű és egységes karakterű kötet. Hogy tisztázottsága miből fakad, arról később ejtünk szót. Első bele- vagy éppen végigolvasásra az egységesség lep meg; meglep, hiszen a kötet három ciklusa eléggé eltér egymástól, de még a ciklusokon belül is igen különböző alkalmú, karakterű, terjedelmű írások sorakoznak. Cikkek, előadások, méltatások teszik ki az első két ciklus anyagát: a kötet címadó – és bizonyos szempontból az egész gyűjtemény jellegét meghatározó, alapmotívumait felvető és kifejtő – első ciklus után a második, a „Szolgálat” fogja össze a méltatásokat. A harmadik, a „Vasárnapi levelek” című, a rádióban elhangzott jegyzetekből áll. Az utóbbi csoport írásainak terjedelme vag egybe leginkább, de természetesen itt a legszélesebb a témák skálája. Tehát honnan az egység? Alighanem onnan, hogy bármi is az egyes írások tárgya, végső fokon ugyanarról szólnak: antropológiai alaptényekről, közös emberi helyzetünkről, az esetlegességek mögött és fölött biztosan azonosítható, egyetemes érvényű lényegiségről.

Mindezektől a tágas fogalmaktól körülveve azonban eltörpülhetnének, jelentéktelenné szikkadhatnának maguk az egyes esetek, tárgyak, körülmények, emberek – akikről, amikről közvetlenül szólnak ezek a meditációk. Csakhogy Jókai Anna nemcsak épp kiindul valamely tárgyból, hogy az okfejtés fonalán haladva elszakadjon tőle, s legfőljebb az írásmű végén kanyarodjon vissza hozzá, elegánsan, hatásosan. Nem, az ő elemző módszere az értelmező figyelem, amely mindvégig a szóba hozott „dolog”-ra irányul, mindvégig kitart mellette, hogy úgy mondjam: megbecsüli. Körültekintő is ez a figyelem, akár betű szerinti értelemben, mivel mindvégig körültekint, tárgya erkölcsi, történetbölcseleti, s egyáltalán nem utolsósorban: metafizikai környezetét, vonatkozásait sem téveszti szem elől. Nem állítja ezeket a konkrétum, a tapasztalati tény fölébe vagy elébe, nem prédikáló, nem példázatmondó alkat; tény és valóság között (gondoljunk a rilkei megkülönböztetésre, melyet Pilinszky szeretett idézni) nála fontos az átjárás, egyik sem takarja el a másikat. Igaz, épp ezért az ő gondolkodásában máshová kerülnek a hangsúlyok, mint a híres mondatban: „rettenetes, hogy a tényektől nem látjuk meg a valóságot”. Jókai Anna aényt nemcsak fontosnak tartja, megkerülhetetlennek is: sőt egyáltalán nem is akarja megkerülni. Nála már magának a ténynek is iránya van, túlmutat önmagán.

Ismét hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az egységesség nem egysíkúság: ahány „fejezete” van ennek az egyszerre esetlegesen és törvényszerűen megszerkesztődő szellemi „napló”-nak, annyi változata a meditatív esszéprózának. Elérkeztünk hát az „esszé” szavához,

JÓKAI ANNA
M e n n y b ő l

Belvárosi Könyvkiadó

A
Z
E
M
B
E
R

Belvárosi Könyvkiadó

Budapest, 2000

276 oldal, 1200 Ft

fogalmához, és most nehéz dolgunk van: ugyanis kecsegtető volna Jókai Anna elmélkedő, világ- és sorsértelmező kisprózájában a nagy múltú és hányatott sorsú, a századvégre már-már elapadó magyar esszéírás föléledését látni, csakhogy legalább ugyanannyi érv szólhatna ez ellen az azonosítás ellen, mint ahány mellette; sőt úgy tetszik, az eltérések nyomósabbak, lényegibbek. Ha stílustan dolgában esetleg találhatnánk is folytonosságot XX. századi esszé hagyományaink és a *Mennyből az ember* (valamint az életműben őt megelőző, hasonló típusú gyűjtemények) között, ember és gondolat viszonya s a gondolatközlés módja és célja egészen egyedi Jókai Anna ilyfajta írásában, egyedi, azaz nagyrészt előzmény s főleg kortársi szövetséges nélkül való. Ezért talán szavahihetőbbek eddigi és ezutáni terjengős körülírásaink e szöveg műfajáról, mint az „esszé” elnevezés. Kétségtelenül szívesebben hívjuk meditációnak a szóban forgó darabokat, de különlegességük ezzel a típussal szemben is kitetszik, s a különlegességek részben ugyanazok, mint amelyek az esszével való egybevetéskor mutatkoznak. Jókai Anna egy szilárd világismeret és emberfelfogás birto- kában, vagy inkább: tudatában kezd foglalkozni mindenkori tárgyával, s ez a tudat, ez a tudás biztos alapozása és végkifejlete minden egyes írásának. Csodálatosan hajlékony, eleven és sokszínű, sohasem pedáns vagy modoros előadásmódjának fő hajtóereje pedig az a vágy, hogy másokkal is megossza ezt az ismeretet, s ily módon az olvasó vagy a hallgató is osztozhasson az igazságban. (Jókai Annán nem múlik ez a találkozás. Ami tőle függ, azt ő meg is teszi. Ritkán társul az eszméhez az eszme többirányú közlé- sének, képviselőtének olyan magától értődő [igaz: az eszméből is értődő] készsége és készségessége, mint az ő életművében.)

Látható: körben járunk. Hol a témák, alkalmak, tapasztalatok önállóságát kell hangsúlyoznunk, hol pedig a mindent egybefogó, egységes igazságot, egy (az) igazság tudatát. Ez az a *pont*, ahol a kívülről induló, értelmező leírás okvetlenül *alatta* marad tárgyának, Jókai Anna gondolati prózájának. Neki (s ennek a prózának) ugyanis siker- ül fölemelkednie a körből, és saját, megvilágító erejű képével: spirálist írnia le, azt az alakzatot, amely a szerző kifejtett tudása szerint az emberi lény fölfelé vezető útja is – lehet, ha ő is úgy akarja: ugyanoda érni, de mindig magasabban.

Jókai Anna gondolatvilága csakugyan a világgal, méghozzá egy kozmikus világgal áll összeköttetésben, amelynek története *fejlődéstörténet*. Hit és tudás elválaszthatatlan, szételemezhetetlen összetevőiből alakul ki – és újra meg újra előttünk is *kialakul* – a felismeréseknek az a rendszere, amelynek egyik fő tulajdonsága lehet a már említett tisztázottság. Ez a fogalom tehát valódi tisztaságra utal (vissza), nem pedig valamiféle doktriner merevségre. Az a gondolatrendszer, melyből e tanulmányok merítenek, dina- mizmusánál, fejlődéselvűségénél s annak a javíthatóságnak/javulhatóságnak tudatánál fogva, amely az embernek mindenkori szabad választásából fakad, nem is annyira meta- fizikainak, mint inkább spirituálisnak nevezhető. Észrevenni mögötte egy olyan, meg- megszakított hagyományt, amelyre Jókai Anna bátran épít – kell hozzá bátorság napja- inkban is –, de amelynek neveivel, műszavaival, fogalmaival takarékosan bánik: valóban az örök lényegiséghez emelkedő szelleme (spiritus) fontos számára, nem hírességei.

Mindamellettt könyvének első ciklusa arra is vállalkozik, hogy életre keltsen egy el- süllyedt, elhallgatott hagyományt. Magyar elődökről olvashatunk benne, időben nem is túlságosan távoliakról: Várkonyi Nándorról, Hamvas Béláról, Kodolányi Jánosról. Más írókról, költőkről is érzékeny, fölismerésekben, újraértékelésekben bővelkedő át- tekintéseket kapunk tőle (például Németh László mellett még Vörösmartyról, Petőfi- ről is), de ők hárman a szellemi iránymutatók, a Várkonyi-tanulmány egyszerre szel-

lemes és mély kifejezésével: „emberügyi szakértők”. Tanításuk nyomán az ember viszszaemlékezhetne paradicsomi, aranykori önmagára, arra az őállapotra, amely egyszerre időbeli és időfeletti, mitikus és reális, objektíven közös és szubjektív módon benső érvényű. Amit Jókai Anna újra meg újra hangsúlyoz, az az egyéni felelősség, a személyes választás döntő szerepe a – mindenkor lehetséges – megújulásban, amely egyszersmind visszatalálás. „Az *Én*-ben munkál a világ, az *Én* kísérli meg, hogy szüntelenül átdolgozza a jelen tévesen programozott világszerkezetét” – foglalja össze az *Íróemberben*. Elítéli, leleplezi a XX. században többszörösen is kompromittálódott történelmi-politikai kollektivizmusokat, de a vállalt mítoszban sem valamilyen személyfölötti univerzalitás megteremtőjét látja, hanem olyan eredeti és egyetemes tudás hordozóját, amelyből a történelmi és személyes ember meríthet erőt a megújuláshoz. A mitikus világkép esztétikai lehetőségeivel elsősorban a Kodolányinak szentelt, lényeglátó tanulmány foglalkozik.

A nagy beavatottak Jókai Anna szemléletében (világképében) nem állnak fölötünk, s nem húzódnak el tőlünk. Lényegük és lényegi mondandójuk épp a belül-lét, a világsorson belül állás – mert a *szó*s adottságai, meghatározottságai közösek, s mindannyiunkra hatnak. Különlegességként hangozhat a „Mennyből az ember” cím – címe egy ciklusnak, címe a kötetnek, és szövege a *Világtörténet* című, (még) versre hangolt kötetkezdő egységnek –, de valójában ezt a könyvet – s Jókai Anna más könyveit is – mély értelműen összefoglaló parafrázisnak bizonyul. Olyan az említett kötetnyitány, mint valamiféle termékeny mag: mítoszi és lírai lényegisége különféle változatokban bomlik ki később az egyes tanulmányok szövegében. A második helyen álló *Én-tudat, önteltség nélkül* már kifejtőbb „sűrítmény”; innen való a következő önmeghatározás: „Jelentősége születésemnek olyan mértékben van, amilyen mértékben képes leszek kimunkálni majd halálom jelentőségteljeségét; visszaadni magamat a rám bízott működés végeztével. Ami azonban bizonyos: minden szándékkal azt a szellemi láncot erősítem, amely összeköti ezt a már-már matériába fagyott, hűtlen világot a szeretetben élő húséges »égiekkel«.” Az önmeghatározás azonban nemcsak az én-re, nemcsak egyvalakire vonatkozik, amint ez kiderül a folytatásból. „Ebben nem vagyok egyedül; még ha úgy érzem is néha, a gonoszság könnyebben társul a gonoszsággal, a szelíd jó emberek nehezebben találják egymásra.”

Jókai Anna értékelései, szóljanak bármiről, egytől egyig az általa „ember-reprezentáns”-nak nevezett típus gondolati, szellemi horizontján rajzolódni ki, s egyúttal ennek a típusnak a lételeményeit igyekeznek erősíteni a jórészt kaotikus és ellenségeskedő világban, amely inkább az „ember-alatti ember”-nek kedvez. Így tudatosítja olvasójában a típus karakterjegyeit: „Az *ember-reprezentáns* mindazt nemcsak hirdeti, de gyakorolja a legapróbb hétköznapiiban is, ami az embert kiemeli az alvó-álmódó természetű világból, de nem a mechanikus világba helyezi, hanem a spiritualitással áthatott Kozmosz várományosává avatja. Az eredmény még nem bevezetett, a kockázat szüntelen. A küzdelem, a sárkány megszelídítése a személyi lélekben zajlik, de az egész közösségre kihat.” A küzdelem elsősorban *belül* folyik; úgy is mondhatnánk, hogy én és én között, az *Én* jogaiért és jövőjéért.

A „reprezentáns” a kötet figyelmes olvasója számára még arról ismerszik meg, hogy sohasem áll egyetlen véglet vagy szélsőség pártjára sem. Jókai Anna a *Három* című könyvében már kidolgozta a dualitásokkal, az „egyik” és a „másik” összefoglalt kettősségével szemben álló, pontosabban a fölött álló „harmadik” morális törvényrendszerét. A vízszintesben kibékíthetetlennek látszó ellentétek a függőleges néző-

pontjából és távlatából nemritkán nagyon is hasonlóan tetszenek; lényegük egyként az, hogy benne rekednek a részlegesben. Korhoz, divathoz, indulathoz tapadnak. Az író-gondolkodó egész szemléleti világának talán legfőbb összefogó elve, értékrendjének tengelye, korkritikájának megalapozója ez a „kettő”-nek fölébe növő „három”. Az *Íróember* című, briliáns eszmefuttatásban (a cím bölcséleti szójátékként világosodik meg a gondolatmenet végén) az elbeszélői kívülállás és a „teljes beleolvadás” végletei helyett az „androgün-állapot” bizonyul „ihletett állapot”-nak, amelyből „rátekintés” nyílik a „kettéhasadt emberi”-re. *Az ember és regénye az ezredvégen* című állásfoglalásban a tényekbe ragadt, frázisos „panel-regény” és a felelőtlenségbe, esetlegességbe húzódozó „szöveg-regény” egyaránt hiteltelenként és (Jókai Anna gondolkodásában ettől elválaszthatatlanul) jövőtlenként lepleződik le. Az esztétikai és etikai megoldás „a vertikálisba átlépő” regény, amely szellemi távlatot ad személyeknek és tényeknek. „*Nem a nyelvet kell isteníteni, hanem az istenit nyelvbe-fordítani*” – így sűrűsödik axiómába az elméleti felismerés. Ez pedig elválaszthatatlan az író *írói* gyakorlatától: a recenzens így azokhoz csatlakozik – számosan voltak és vannak! –, akik a *Ne féljetelek* című művet ennek a regényelvnek a meggyőző erejű, megrendítő hatású megvalósulásaként olvassák.

A kettőhöz nem hozzáadódó, hanem annak fölébe emelkedő „három” rendje annyira egyetemes magyarázó elvvé válik Jókai Anna számára, hogy a mindennapok jelenségvilágában is következetesen és eszméltető erővel alkalmazza: például *A tanács* című kis jegyzetben ezt olvassuk: „... a kéréstlen-éretlen tanács káros túlsordulása a jóakaratsnak, a kérésre megtagadott tanács a kiapadt részvét jele. *A panasz meghallgatása, az érdeklődés az iránt, amibe beavatnak* viszont sohase tehet kárt, gyakran feloldja a beszélő görcseit.”

A „hármasság” elve transzcendens irányú, csakúgy, mint Jókai Anna egész felfogás-rendszere. Irányához híven – mint már utaltunk rá – nem riad vissza a kornak, a század-és ezredvég öncélú, felhalmozó, túlteljesítési kényszerben szenvedő civilizációjának erőteljes bírálatától. Korkritikai észrevételei is választott mestereihez közelítik. A faj-, illetve osztályelméletre épített gyilkos birodalmak történelme után, a túl-individualizált Nyugat és az egyént a közösségnek alárendelő Kelet kulturális földrajzában élve is csak a „harmadik” érték marad, egy közbülső pozíció, amely nem azonos az évezredek óta jőzannak kikiáltott „középúttal”: az író többször is „mérték”-nek nevezi inkább.

Végül ne hallgassuk el: Jókai Anna egész szellemisége vitában áll a kor (esetleg valóban csak *napjaink?*) több felől erőszakolt irodalmi, irodalomelméleti, kritikai tendenciáival, a hazaiakkal is. Művészség és erkölcsiség, nyelv és igazság, egyedi történet és egyetemes jelentőség/jelentésség összekapcsolódása manapság – enyhén szólva – nem tartozik a divatos tételek közé. Jókai Anna mégsem *vitatkozik* senkivel; nem ez a helyes szó arra, amit ő visz véghez. Mindenekelőtt idegen lehet tőle a viták többé-kevésbé megszokott koreográfiája: a vitatkozó *felek* jobbára ketten képeznek egy egészet, függenek egymástól, rászorulnak egymásra. Hogy legyen kiivel s hogy lehessen minél tovább vitázni, a másik álláspontjához és rendszeréhez igazítják elveiket, csak ellentétben: hogy ami ott fekete, itt fehér legyen. A *Ne féljetelek*, a *Három*, a *Mennyből az ember* szerzője nem egyoldalú tagadást képvisel, hanem „ember-reprezentáns”-ként egy teljesebb, perspektivikusabb igazságot. A legfőbb: azt, hogy *van* igazság, mindenkor, minden összefüggésben állítja és vállalja.

Bárdos László